
КЪМ ВЪПРОСА ЗА СИНТАКТИЧНИТЕ ФУНКЦИИ НА ЗВУКОПОДРАЖАТЕЛНИТЕ ДУМИ В РАЗГОВОРНАТА РЕЧ

Звукоподражателните думи са една от езиковите универсалии, едно напълно закономерно явление в езиците през всички периоди на тяхното съществуване. В езиковите системи те се пораждат в процеса на практическото опознаване на света чрез трудовата дейност на хората и са речев резултат от конкретно възприеманите разнообразни звучения и нагледно-образни характеристики на действителните проявления в него. Ето защо по лингвистическата си природа те ярко се отличават както от цялата останала обикновена лексика, така и от междуметията.

Звукоподражателните думи, както посочва руският езиковед В. И. Абаев, са разчетени така, че да предизвикват максимално конкретен, ярък, картинен образ на изразяваното от тях звучение, движение, явление¹.

Тяхното предназначение в речта никога не е било да са основно комуникативно средство, както допускат някои езиковеди², те винаги са съществували успоредно с незвукоподражателната лексика и са изпълнявали преди всичко експресивно-изобразителни функции. Основното им предназначение в речта е не да назовават предмети и явления (както това е при обикновената лексика), не да изразяват непосредствено емоционално-волеви актове на човешкото съзнание (както това е при междуметията), нито да имитират безфонемно едно или друго природно звучение (както опростено някои определят тяхната природа), а да моделират в подражателен план чрез фонологичните възможности на езика слухови или слухово-зрителни представи за звукови или звуко-действени проявления в действителността.

В семантично отношение звукоподражателните думи в някаква степен се оказват близки до глаголите, тъй като и те означават процесно проявление. Но докато с едните, с глаголите, процесите се предават в абстрактно-понятиен вид и са словесен израз на висш абстрактно-логически познавателен акт, с другите се цели с опората на познавателните данни на възприятията и представите да се възпроизведат във възможно най-сходно наподобен звуков вид звуковите или действителните проявления в действителността. И едните, и другите в края на краищата са свързани с процесуални проявления в действителността, но подходът към тях е различен, оттук и различията им като структурни елементи на езиковата система.

Нека малко по-обстойно разгледаме тези различия, като изходим от идентичните звукоподражателни и глаголни означения на едни и същи денотати в следващите няколко примера:

1. – *Нали съм си пусти ковач – казваше един мустакат чичко, – много обичам да си ми дзинджанка. И дума да не става да ударя гологлав хитлерист. Все с каски ги избирам. Чукна го отпреди лекичко като с малкия чук, колкото да го спра, а сетне – джа-а-ан! като с големия чук – по темето, и следващия молим.* (Н. Яворски. Има на света чудеса, с. 35).

2. *Накара ме да си отворя широко устата и къл-къл-къл, наля ми цяла оканица газ направо в гърлото.* (Й. Вълчев. Родихме се змейове, с. 36).

3. *Джин-джан-джин – пееха косите и малките чукове редяха удар след удар.* (Чудомир. Съчинения, т. I, с. 60).

4. *И аз – нямах нужда, ама на – дигнах пушката и дан! – Убих ги и двете...* (Й. Йовков. Съчинения, т. 6, с. 39).

В семантиката на глаголите дзинджанка, наля, пееха, убих откриваме в кодиран вид обобщените резултати от абстрактно-логическото познание, което представя действията не в този вид, в който се проявяват, а във вида, в който се открива тяхната същност. В значенията им са обхванати, концентрирани и закрепени, знанията за същностите на назованите действия, знания, получени по пътя на абстрахирането, анализа и синтеза. Оттук и качествата на тези значения – отвлеченост от условията, при които възникват съответните явления, необразност и логическа разчлененост, черти, които характеризират понятията³, легнали в значенията като техни ядра. Сле-

дователно тези думи съдържат в значенията си крайния резултат на опознаващата действителността аналитико-синтезираща мисъл – понятието. А това ще рече, че човешката мисъл е анализирала всестранно конкретната сетивна информация за означаваения процес от действителността, отделила е, отсяла е съществените черти от не-съществените и като краен етап на тази сложна аналитико-синтезираща дейност е обобщила чрез синтез съществените му черти и свойства в завършено познание за същността му – в понятието.

В значенията на звукоподражателните думи *джа-а-ан*, *къл-къл-къл*, *джин-джан-джин*, *дан* се съдържат също така обобщения, но те са от друг вид. В ролята на семантично ядро при тях се явява не понятие, а обобщена звуково-зрителна представа. Със средствата на езика, със звуковете на речта подражателно са изобразени във възможно най-сходен акустичен вид съответните естествени звучения. Напр. *джа-а-ан* представя звънтеж на ударена с приклад войнишка каска, като звученето се възпроизвежда в такъв вид, в какъвто то е било опознато сетивно от сензорно-моторния апарат. При него отсъства логическа разчлененост, явлението се представя в неразчленен вид, такова, каквото то е опознато сетивно, в тясна асоциация с конкретните пространствено-времеви характеристики на възприемането – “*чукна го отпред лекичко като с малкия чук, колкото да го спра*” и “*а сетне... като с големия чук – по темето...*”, и накрая, съдържа се ярка сетивна образност и експресивност.

Изследвачите на разговорната реч в почти всички езици сочат употребата на звукоподражателни думи като една от твърде интересните и лексикални атрактивности, която се предполага от неотделимото единство, в което при нея се намират вербални средства и конситуация. “Междуметно-глаголните думи в самата разговорна реч – пише напр. Е. А. Земска – заемат своеобразно положение. Те са употребими не във всички жанрове и ситуации на разговорната реч. Характерни са за експресивната реч и обикновено се използват в разговорните разкази, когато говорещият се стреми към особена живописност и нагледност”⁴. В подкрепа на тази вярна констатация бих само отбелязал, че в медийната реч напр. те нямат шанс да направят функционална кариера, както други средства и прийоми на разговорната реч, напр. в рубриката си “Проблясъци” днешният брой на “24 часа” изнася едно показателно заглавие на “Хай клуб”, а именно “*Демі Мур изпонапрелъстила Брад Пит 3 пъти*”.

В разговорната реч се използва богат състав от звукоподражателни думи, които твърде ярко контрастират на всички останали категории думи, от една страна, със специфичната си звукова структура, от друга страна, с аморфната си морфологична форма, от трета страна, със семантическата си синкретичност. Във функционален план някои са склонни да виждат в тях голяма близост с жестовете, поради което дори ги разглеждат като своеобразни звукови жестове⁵. Такъв подход е примамлив като идея, но едва ли има научно оправдание, тъй като в разговорната реч тези своеобразни синкретични думи, които освен звучения могат да означават и разнообразни конкретни физически действия и проявления, имат всички свойствени на останалите класове пълнозначни думи синтактични функции.

Мястото и ролята на звукоподражателните думи в българската разговорна реч е неизследван проблем. Изследвачът му ще се сблъска с много интересни езикови и речеви факти, които биха събудили научното му любопитство към много по-сложни и трудни общолингвистични въпроси. Не се съмнявам, че изследвачът им би видял в тях една от лексикалните универсалии на разговорната реч с почти еднакви речеви функции в различните езици. Ето защо си заслужава да им се посвети едно обстойно изследване, за изпълнението на което обаче е необходимо целенасочено да се събира речев материал, с какъвто разговорната реч изобилства, но за съжаление той рядко задържа вниманието ни. Трябва да призная, че за съжаление до този момент с такъв събран материал аз не разполагам, но у мене е събудено любопитството към него и вероятно ще направя опит за събирането му. Материалът със звукоподражателни думи, с който разполагам, е събиран от езика на художествената литература с оглед на съвсем други научни интереси към тези езикови единици. Като изхождам от него, тук ще засегна един съвсем конкретен случай на синтактичната им употреба.

Посочената общност между глаголите и звукоподражателните думи позволява на звукоподражателните думи да заемат синтактичната позиция на глагола и да изпълняват неговата синтактична роля, възможност, която в разговорната реч и в езика на художествената литература твърде често се използва. Като се свързват в предикативна синтагма с подлози, звукоподражателните думи придобиват действено значение, напр.:

1. Свири хармониката и танцуват, а ония махмузи – **дзън, дзън, дзън...** цяла нощ (Й. Йовков).

2. – Ахаа, такава ли била работата! – извика бабата, па като грабна един прът, промъкна се под прелеза и – **пах! пух!** – по гърбовете и задниците на двамата пакостници (Г. Райчев. Най-хубавото птиче, 262).

3. ... десният крачол на панталона ми – **прас** – чак до коляното (Ив. Петров. Лъжливи хора, с. 64).

4. Ще видиш ти сега една помощ, куче краставо! – и понеже в рътката му беше останала само дръжката на бастуна, а с нея не можеше да удря, той я хвърли, вдигна доктора нагоре и **цямбур!** – д-р Бобев се намери в една голяма каца с дъждовна вода (К. Гълъбов. Гологанияда, с. 12).

5. Скочило първото мече и – **цоп** – в локвата (Р. Босилек. Гарван грачи, с. 85).

Ако се опитаме да представим звуковите процеси, предадени с посочените примери чрез звуково-речевото им наподобяване от звукоподражателните думи, с понятийните названия чрез глаголи, ще се получи следната картина:

1. ... а ония махмузи **звънтият**

2. ... бабата ... **заудря (запердаши)** по гърбовете и задниците на двамата пакостници

3. Аз **паднах** на земята...

4. той ... вдигна доктора нагоре и го **хвърли (цямбурна)**...

5. Скочило първото мече и **паднало** в локвата.

Както се вижда, замяната е напълно възможна и тя с нищо не накърнява семантиката на изреченията, но пък рязко се променя тяхната експресивно-изразителна наситеност. Това говори, че имаме пълни основания да смятаме изреченията със звукоподражателно сказуемо за стилистична реализация на структурния модел **подлог + глаголно сказуемо**.

В семантиката на **глаголното сказуемо** процесът се свързва, от една страна, с производител, представян от граматическите категории лице и число, и от друга страна, с времеви план на протичането, представян от граматическата категория глаголно време. Семантиката на **звукоподражателното сказуемо** стига само до констативния момент – констатира се проявление на звучение или звуко-дейс-

твено проявление, като времевата му ориентация се определя от синтактичният контекст, а отнесеността му към едно или друго лице и число се подсказва от координацията с подложната дума. Трябва да подчертаем, че както времевият план, така и категориите лице, число, залог, наклонение, които звукоподражателната дума-сказуемо получава в синтактичният контекст, им се приписват по силата на синтактичната позиция, синтактичната роля и синтактичните връзки и отношения в изречението. Вън от тях то не ги съдържа и не притежава формалните им изразители.

Когато звукоподражателният предикат е структурен компонент в състава на сложно изречение, темпоралният план му се диктува от глаголните времена на околните глаголни предикативни компоненти. Най-често придобитият темпорален план е за сегашно реално и сегашно историческо време, минало свършено време, минало неопределено време и бъдеще време.

1. Звукоподражателен сказуемен предикат в темпорален контекст на сегашно време.

Сегашният темпорален контекст на звукоподражателния сказуемен предикат се създава от съседните глаголни предикати, представящи едновременни действия, съвпадащи с момента на говоренето.

Когато звукоподражателната сказуемно-предикативна единица влиза в състава на сложно изречение, нейният сегашен темпорален план се определя от сегашния план на останалите предикативни съставки, чиито сказуеми са изразени с глаголи. В тези конструкции най-често глаголните сказуеми предшестват предикативните единици със звукоподражателно сказуемо, напр.: 1. *Викат, крякат в тяхната стая, на току изтрополи стол, чиния се счупи, тя почва да пици, а той бух, бух с юмруци* (Чудомир. Съчинения, т. 2, с. 33). 2. *И така, значи, пресичам си аз и си скивам хоризонта, а един левак с "мз" бам – върху мене и прас – право в кокалчето* (Н. Широу-Тарас. Сб. Вихрушки, с. 235). 3. *Откачи се от службата за някой и друг час, звънне ми по тележона и бам – у дома* (Ив. Петров. Лъжливи хора, с. 62). 4. – *Изредят се, па – почнат отначало. Първото – бух! – от едната ми страна, аз – прас! по предницата! Второто – хоп! – от другата ми страна, аз – хряс! – по задницата. Третото – бум! – отпреде ми, аз – туп! – по муцуната! Четвъртото – дум! – отза*

де ми, аз – **бам!** по тумбака. **Халосам** ли последното, **почвам** пак от първото. **Що да правя** подивели, **та** чак оглупели – **сами се врат** под кривака ми. (Д. Жотев. Вълчи вървища, с. 29).

В едни от случаите представеното от звукоподражателното казуемо чрез звуковата или звуко-образната си характеристика действие по време съпада например с времето на действията, изразени от предходните глаголни казуеми и по този начин се реализират едновременни действия. В първия и втория пример нагледно-образно представените действия **бух, бух 'заудря', бам 'врълхлетя'** и **прас 'удари'** се осъществяват едновременно с действията на глаголните казуеми – за **бух, бух с викат, крякат, изтрополи, се счуци, почва да пици;** за **бам** и **прас** – с **пресичам си, си скивам**. В третия и четвъртия пример звукоподражателните казуеми представят сегашни действия, които следват след действието на предхождащите глаголни казуеми. В третия пример **бам** представя нагледно-образно действието **'бързо пристигам'** след като преди това са осъществени последователно действията **"се откачи"** от службата и **"звънне"** по телефона. Особено богатият на звукоподражателни казуемни предикати четвърти пример представя разказа на малко глуповатия скитник Сандо за това как се справил с глутница вълци, които той смятал за подивели кучета. Всички нападателни действия на вълците и своите отбранителни реакции героят нагледно-образно представя със звуко-образни казуеми, които предават последователни действия в плана на сегашно историческо време – това прави разказа жив, нагледен, динамичен, забавен. Един опит да се заменят звукоподражателните казуеми с глаголни ще го лиши от всички тези качества. Ето примерно как би изглеждал този разказ при една такава замяна: **"Първото се хвърли от едната ми страна, аз го прасна по предницата. Второто скочи от другата ми страна, аз го халосам по задницата. Третото налети отпреде ми, аз го тупна по муцуната. Четвъртото ме врълхлита отзаде, аз го ударя по тумбака."**

Ако звукоподражателната дума е в ролята на казуемно-предикативна част на самостоятелно просто изречение, темпоралният план на представяното действено проявление се определя от глаголните времена на съседните предходни или следходни изречения, напр.: 1. **Дойде ѝ на ум да хване кофата у ръце, па да се спусне с нея у кладенеца! Да се спусне, че това си е! Луп у водата, па нищо.** (М. Георгиев. Разкази, с. 392). 2. **С ножчето – хръц. Вместо живо дръв-**

че, мъртва пръчка! **Хръц!** Още едно обезглавено дръвче. Момчетата от целия град **тръгват** по паркове и гори, **влизат** в дворовете. В ръката на всяко **блести** ножче. **Хръц! Хръц!** Дръвчетата **лягат** на земята. (Сб. Голямото богатство, с. 97). 3. **А те – бум, бум!** Ден и нощ **бухтят** вратата (П. Вежинов. Избр. разкази, с. 46). 4. “Божичко”, **пищи** старата. **Бум** и нея (Хр. Смирненски. Събр. съч., т. 3, с. 169). Във всички приведени примери синтактически обусловеният темпорален план определя сегашния план на действените проявления, представени от звукоподражателните сказуемни предикати “луп”, “хръц, хръц”, “бум, бум”, “бум”.

2. Звукоподражателен сказуемен предикат в темпорален контекст на бъдеще време.

Действията, представени от звукоподражателните сказуемни предикати, могат да получат характеристиката на бъдеще време, ако в състава на сложното изречение те се осъществяват едновременно или последователно с други бъдещи действия, представени от глаголни сказуеми, напр.: 1. **Аз ще се затичам и – бух!** – право в устата ти (Н. Райнов. Приказки от цял свят, с. 71). 2. **Ще дойде той с кучето си и бум! бум!** (В. Бианки. Горски къщички, с. 110). 3. **Ще заста на двора през нощта и като дойде – бум!** (Ем. Станев. Повест за една гора, с. 58).

3. Звукоподражателни сказуемни предикати в минал темпорален контекст.

В минал темпорален план звукоподражателните сказуемни предикати се реализират най-често като минали свършени или минали неопределени действия в зависимост от темпоралния план на глаголно-предикативното обкръжение. Обикновено в състава на сложното изречение звукоподражателната предикативна част се предшества от една или няколко глаголни предикативни части, представящи последователни минали действия, в чиято верига се оказва и действието на звукоподражателното сказуемо.

Например темпорална осмисленост в **минало свършено време** имат действията, представени от звукоподражателните сказуемни предикати в следните примери: 1. **Грабна апарата, пухна го с юмрук отзад, той се отвори, дръпна първата лампа – пух** на земята, **грабна втората, и нея пух** на земята, **после третата, четвъртата, петата...** (Чудомир. Съчинения, т. 2, с. 257). 2. **Кики се изпъна**

навън. *Погледна, погледна и се метна на едно клонче. То се разлюля, снегът от него се пръсна и – пух! на гърба ѝ* (Ем. Станев. Палавници, с. 117). 3. *В клоните на лиляка сива гургулица се миеше с клон. Езичника свали кабзалийката, прицели се – прас, хайде долу* (Н. Кирилов. Зрелото слънце, сп. Септември, 1975, кн. 12, с. 108). 4. *Тя залости врата и, туп-туп-туп, право при мене* (Ив. Петров. Лъжливи хора, с. 101).

Темпорална осмисленост в **минало неопределено време** придобиват действията, представени от звукоподражателните сказуемни предикати в примерите: 1. *Жената иска краваите в пеицта да хвърли, а пък всичкото тесто от копанята се надигнало, скочило на пода, търколило се към прага – от прага – скок! в пруста* (Н. Райнов. Приказки от цял свят, с. 43). 2. *Засилила се подир петела мечката и – туп! – в трапа!* (А. Каралийчев. Имало едно време, с. 72). 3. *Грабнал си Янко тоягата – прас! прас! – на пита му направил главите.* (Приказки на славянските народи, т. 1, с. 80).

БЕЛЕЖКИ

¹ **Абаев, В. И.** Мимео-изобразительные слова в осетинском языке. – Труды Ин-та языкознания АН СССР, т. 6, М., 1956, с. 141.

² Д. В. Бубрих изказва например предположение, че в развитието на човешките езици е съществувал стадий на изобразителната реч, който е съответствал на конкретно-образното мислене на първобитните хора. Днешните звукоподражателни думи по силата на едно такова разбиране се приемат не за закономерно, а остатъчно явление, отглас от далечни езикови епохи. Вж. **Бубрих, Д. В.** К проблеме изобразительной речи. – Ученые записки Карело-Финского госуд. ун-та, т. 3, вып. I, Петрозаводск, 1949, с. 93.

³ Вж. **Ветров, А. А.** Расчлененность формы как основное свойство понятия. – Вопросы философии, 1958, кн. 1, с. 44, 42. Също и **Войшвило, Е. К.** Понятие. М., 1967, с. 111.

⁴ **Русская** разговорная речь. Фонетика. Морфология. Лексика. Жест. М., 1983, с. 85.

⁵ **Русская** разговорная реч. М., 1973, с. 479–481.